

FİLİSTİN MESELESİNİN ARAP İSRAİL SAVAŞINDAN, İSRAİL FİLİSTİN
SAVAŞINA EVRİMİ

*Mesut ARSLAN
**Hüseyin GÜREL
***Yusuf ARSLAN
****Mustafa ÖZKAYA
*****Mehmet ÖZASLAN
*****Murat Remzi SAYICI

Makale Türü : Araştırma Makalesi
Makale Gönderme Tarihi :27.11.2023
Makale Kabul Tarihi :01.01.2024
Atıf Bilgisi:

Yusuf Arslan, Hüseyin Gürel, Mehmet Özasan, Murat Remzi Sayıcı, Mustafa Özkaya, Mesut Arslan, “Filistin Meselesinin Arap İsrail Savaşından, İsrail Filistin Savaşına Evrimi”, *International Journal of Eastern Mediterranean Studies*, Vol. 2, Issue: 1, 2024, ss. 10-25.

Özet

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde başlayan Siyonist faaliyetler, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın desteğinde bütün Osmanlı topraklarında örgütlenerek, Türk toplumunun içerisine sinsi bir planın uygulayıcısı olarak girmişti. İttihat ve Terakki Cemiyetini içten içe geçiren bu zihniyet kısa zamanda emeline ulaşabilmek için Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesi için bütün imkanlarını seferber etmiş ve nihayetinde 1908 ihtilali ile bu emeline kavuşmuştu. Ülkenin yönetimini eline alan ve devlet işlerinden anlamayan yeni bir cunta Siyonizme Filistin'in kapılarını açacak fırsatları tanımış, bölgenin askeri olarak zayıflatan programları devreye almıştı. Bu fırsatı değerlendiren İngiltere büyük bir zafer kazanmışlık edasıyla Filistin'i işgal eder ve Türklerin kadim topraklarına el koyar. 1916'da ilan edilen Balfour Deklasyonuyla Filistin'i manda rejimine alan İngiltere, bu toprakların sahipleri olan Arapları ikinci sınıf vatandaş statüsüne düşüren uygulamalarıyla Yahudilerin tümünden Filistin'e sahip olabilmesinin imkanlarını da hazırlamıştır.

Bu makalede İngiltere'nin Filistin'de uyguladığı yok etme ve sahipsiz kılma programının gelişimi ve Siyonizm'in topraklara el koyma ve Arapları sürgün ve katliamlara maruz kılma yöntemleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Arap, Filistin, İsrail, İngiltere, Osmanlı, Siyonist, Yahudi

Abstract

Zionist activities, which started in the last periods of the Ottoman Empire, were organized in all Ottoman lands with the support of England, France and Russia, and entered the Turkish society as the

* Müdür, Sani Konukoğlu İlkokulu, mesutarslan2702@gmail.com, Orcid: 0009-0001-0569-4131

** Müdür Yardımcısı, Şehit Mesut Yaşar Ortaokulu, husegurel@gmail.com, Orcid: 0009-0005-7944-6009

*** Müdür Yardımcısı, Nimet-Enver Ege Anaokulu (Gaziantep/Şahinbey), yusufaslan.4427@gmail.com, Orcid: 0009-0005-8055-6643

**** Müdür Yardımcısı, Mehmet Akif İlkokulu, mstf2784mstf2784@gmail.com, Orcid: 0009-0000-4523-4992

***** Müdür, Mevlana Anadolu Lisesi, mehmet-ozaslan@hotmail.com, Orcid: 0009-0004-3487-5494

***** Müdür Yardımcısı, Mevlana Anadolu Lisesi, mrsayici@hotmail.com, Orcid: 0009-0002-8254-0766

executor of an insidious plan. This mentality, which has taken over the Committee of Union and Progress from the inside, was supported by Sultan II in order to achieve its goal in a short time. He mobilized all his resources to dethrone Abdulhamid and eventually achieved this goal with the 1908 revolution. A new junta, which took over the administration of the country and did not understand state affairs, gave opportunities to Zionism to open the doors of Palestine and implemented programs that weakened the region militarily. Taking advantage of this opportunity, England invaded Palestine with a great victory and seized the ancient lands of the Turks. England, which took Palestine under its mandate regime with the Balfour Declaration declared in 1916, also prepared the opportunity for Jews to own Palestine entirely, with its practices that reduced the Arabs, the owners of these lands, to the status of second-class citizens.

This article will focus on the development of Britain's destruction and dispossession program in Palestine and Zionism's methods of seizing lands and subjecting Arabs to exile and massacres.

Key Words: Arab, Palestine, Israel, England, Ottoman, Zionist, Jew

Giriş

Filistin'deki Araplar ve Yahudiler arasındaki çatışma her zaman birkaç farklı boyutta ifade edilmiştir ve bunların her biri tarihin farklı zamanlarında ve farklı perspektiflerde az ya da çok önem kazanmıştır. Bu farklı motifleri çatışma hakkındaki popüler düşüncede veya hükümetlerin politika kararlarında çözmek her zaman kolay değildir. Yıllar geçtikçe Filistin-İsrail çatışmasının Arap-Yahudi çatışmasından Filistin-İsrail veya Filistin-Yahudi çatışmasına ve Müslüman-Yahudi çatışmasına evrildiğini söylemek doğru olur. Bununla birlikte, Arap ülkeleri ile Batı arasında, Filistin meselesiyle yalnızca çevresel bir ilişkisi olan gerçek bir çatışmanın varlığını göz ardı etmek ya da Arap-Siyonist ve Müslüman-Yahudi çatışmasının her zaman var olan yönlerini göz ardı etmek çılgınlık olur. Hiçbir zaman tam olarak çözülemedi ve büyük olasılıkla Filistinlilerin temel ihtiyaçları ve istekleri karşılandıktan sonra yeniden gündeme gelebilir. Birkaç aşamayı ayırt edebiliriz:

İlk Siyonist yerleşimciler 19. yüzyılın sonlarına doğru Filistin'e vardıklarında, Osmanlı Türk İmparatorluğu'nda, Arap özgürlüğüne yönelik geniş bir hareketin ve belki de Osmanlı İmparatorluğu ile ilgisi olmayan Ermeni ve Rum topluluklarının ötesinde, özel bir milliyetçilik yoktu. Filistin meselesi. Siyonist yerleşim programı, Arap ulusal iddialarını tehdit edebileceği için hem Filistin içindeki hem de dışındaki Arap milliyetçileri tarafından ve Yahudiler tarafından tehdit edildiğini hisseden veya Siyonist yerleşimden doğrudan etkilenen Filistin'de yaşayan Araplar tarafından alarmla karşılandı. Dolayısıyla çatışma hem yerel bir mesele hem de bir Arap/Müslüman meselesiydi.

İngilizlerin gelişi ve Balfour Deklarasyonu çatışmayı yoğunlaştırdı. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılması ve barış anlaşmaları

Ortadoğu'yu değiştirdi, yeni bir gerçeklik ve yeni çatışmalar yarattı. Savaş, İngilizlerin kendilerine bağlı olacağını umduğu, ancak aslında giderek daha bağımsız hale gelen ve dış müdahaleyi kışkırtan bir dizi yarı bağımsız Arap devleti yarattı. İngilizler, Fransızlar ve daha sonra Amerikalılar bölgedeki nüfuzlarını en üst düzeye çıkarmak ve stratejik ve doğal kaynaklar, yani Süveyş Kanalı ve giderek önem kazanan Körfez ülkelerinin petrol kaynakları üzerindeki kontrollerini sürdürmek istiyorlardı. Arap ülkeleri, Ortadoğu'da bağımsız bir ülke veya ülkeler kuracaklarını zannettikleri için İngilizler tarafından aldatıldıklarını sanıyorlardı, oysa gerçekte Suriye ve Lübnan, Sykes-Picot gizli anlaşmasına dayanarak manda ülkeleri olarak Fransa'ya verilmişti. Balfour deklarasyonuna göre Filistin İngiltere'ye verildi. Araplar bu düzenlemenin İngilizlerin kendilerine verdiği sözlere ihanet ettiğini düşünüyorlardı. Arabistanlı Lawrence'a Türk yönetimini devirmede yardım eden Haşimi Faysal ailesi, İbn Suud tarafından Suudi Arabistan'dan ihraç edildi. Haşimiler, birleşik bir Haşimi Arabistan yerine Irak ve Ürdün'deki krallıklarla yetinmek zorunda kaldılar. Suriye'de Fransızlar, İngilizlerin rızasıyla Faysal lehine bir isyanı bastırıldı. İbn Suud İngilizlerin safına geçmekte hızlı davrandı ancak Suud hanedanının siyaseti ve emelleri Faysal ve Haşimilerinkinden farklıydı ve İngilizlerin Faysal'la nasıl başa çıktığını gördükten sonra Suud'un aynı duruma düşme ihtimali pek yoktu. Suud aynı zamanda büyük güçlerin, Suudi Arabistan ve Körfez bölgesinin muazzam petrol zenginliğinin stratejik önemini giderek daha fazla fark etmesi avantajına da sahipti.

1936'dan itibaren Filistinli Araplar, İngiliz yönetimine ve özellikle de Milletler Cemiyeti'nin Filistin için verdiği Manda'nın Yahudi ulusal vatani vaadine ve Yahudilerin Filistin'e göçüne karşı ayaklandılar. İbn Suud müdahale etti ve İngilizlerin Filistinliler adına müdahale etmesine izin verildi, böylece Arap dünyasında Arap çıkarlarının koruyucusu olarak prestij kazandı. Araplar, Filistin'i küçük bir Yahudi devlete ve çok daha geniş bir Arap bölgesine bölecek olan Peel Raporu'nu reddettiler ve İngilizlerin Filistinlilerin taleplerini kabul etmesini ve Filistin'in kapılarını Yahudi göçüne kapatmasını sağladılar. Tarihçi Elie Kedourie'ye göre¹, Filistin'deki isyana yapılan bu müdahale, Arapların Batı ile ilişkilerinde Filistin çatışmasının önceliğinin ve bu çatışmaya Arap müdahalesinin başlangıcını işaret ediyordu. Filistin'in bir Arap-Batı sorunu ve Arap ulusal

¹ Kedourie, Elie, *Modern Dünyada İslam*, Holt, Rinehart ve Winston, NY 1980.

politikasındaki bir sorun olarak rolü, Başkan Roosevelt'in Kral Suud'a ABD'nin Filistin'de bağımsız bir Yahudi devletini desteklemeyeceği konusunda güvence vermek zorunda hissettiği 1940'larda genişletildi. Arap Birliği'nin açık amaçlarından biri, bir Yahudi devletinin kurulmasını engellemektir.

Bölünme ve Birinci Arap-İsrail Savaşı

Bir Yahudi devletinin kurulmasına karşı çıkmak için kurulan Arap Birliği'nin doğası, Baş Müftü Haj Amin El Husseini'nin ajitasyonu ve Filistin'in prestij değerinin bir sorun olarak görülmesi Arap siyasetindeki gelişmeler, Arap ülkelerinin yeni İsrail devletine saldırmasını neredeyse kaçınılmaz hale getirdi. Daha az yaygın olarak anlaşılan ise, birçok Arap ülkesinin Hacı Emin El Hüseyini'ye karşı derin bir nefret beslediği ve onun bağımsız bir Filistin devleti kurmasına izin verme niyetinde olmadığıdır. Ürdün, Suriye ve Mısır, Filistin'i aralarında bölme niyetindeydi. veya bir kısmının Filistin'den çok büyük bir dilime sahip olmasını önlemektir ². Ürdün Kralı Abdullah, Ürdün'ün toprak isteklerini Batı Şeria ile sınırlamak için Siyonist liderlikle zaten zımnî bir anlaşma yapmıştı ve İsrailileri, Mısır'ın Gazze'deki kazanımlarını en aza indirmeye teşvik etmişti. Abdulla el Tall, Elias Sasson'a şöyle dedi: "Mısırlılara mümkün olduğunca vurun, tavrımız tarafsız olacaktır."³ İsraililer bunda o kadar başarılı oldular ki sonunda RAF ve İngiliz hükümetinin gazabına uğradılar. Suriyeliler ise Ürdün'ün Filistin'de çok başarılı olması halinde Suriye hükümetini devirip yerine Haşimi monarşisini geçirme girişiminde bulunacaklarından korkuyorlardı⁴. Arapların hiçbiri her ne kadar "Filistin Devleti"nin başarısız rakip Ürdün ve Mısır versiyonları savaşın sonunda propaganda amacıyla Gazze ve Batı Şeria'da ilan edilmiş olsa da, devletler bir Filistin Devleti kurma konusunda oldukça heveslilerdi. 1948 savaşının (İsrail'in Filistin'i İşgal Savaşı) bir sonucu olarak yaratılan Filistinli mülteciler, çatışmanın

² Rogan, Eugene, Jordan ve 1948: Resmi Tarihin Kalıcılığı, s. 118; Rogan, E. ve Shlaim. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 104-124; Landis, J., Suriye ve Filistin Savaşı: Rogan, E. ve Shlaim'de Abdullah'ın 'Büyük Filistin' Planıyla Mücadele. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 178-205; Gerges, F., Mısır ve 1948 Savaşı: Rogan, E. ve Shlaim'de İç Çatışma ve Bölgesel Hırs. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 151-177.

³ Rogan, Eugene, Jordan ve 1948: Resmi Tarihin Kalıcılığı, s 118, Rogan, E. ve Shlaim. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 104-124; Gerges, F., Mısır ve 1948 Savaşı: Rogan, E. ve Shlaim'de İç Çatışma ve Bölgesel Hırs. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 151-177.

⁴ Landis, J., Suriye ve Filistin Savaşı: Rogan, E. ve Shlaim'de Abdullah'ın 'Büyük Filistin' Planıyla Mücadele. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001, s. 178-205.

zahmetli veya yararlı bir yan ürünüydü ve Filistin ulusal hakları, saptırılması ve bastırılması gereken sıcak bir konuydu. Çünkü bunlar, İsrail'de radikalleşme olasılığını temsil ediyordu. Filistinlilere duyulan sempati, Filistin'in Arap ulusal davası olarak özgürleştirilmesi arzusunda ifade edildi. Batı Şeria ve Gazze'deki Filistinlilerin özerk özyönetimlerine izin verilmedi. Filistinlilerin özelemleri dikkatli bir şekilde ulusal kendi kaderini tayin etme yönünden uzaklaştırıldı.

Arap Milliyetçiliğinin Yükselişi ve ABD-İran Çatışma Alanı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönemde Fransa ve İngiltere'nin Orta Doğu ve Kuzey Afrika'daki rolü ve sömürge imparatorlukları çok hızlı bir şekilde çöktü. Mısır, Cezayir ve Suriye'den resmi olarak çekilmenin yanı sıra İran, Irak ve Libya'da da yandaş rejimler çöktü. SSCB bu sürecin hızlandırılmasına yardımcı oldu ve hem SSCB hem de daha beceriksizce ABD birçok duruma müdahale etti. ABD Mısır'da İngilizlere karşı çalıştı, ancak İran'da milliyetçi Musaddık'ı ortadan kaldırmak ve daha uysal Şah Rıza Pehlevi'yi yeniden iktidara getirmek için İngilizlerle birlikte çalıştı. İran karşı darbesi dışında iktidara gelen tüm rejimler Batı karşıtıydı ve Filistin meselesi başlangıçta gündemlerinin yalnızca küçük bir kısmını oluşturuyordu. Arap-İsrail veya Müslüman-İsrail çatışmasının daha sonraki gelişimi bu bağlamda değerlendirilmelidir⁵.

Cemal Nasır, sömürgecilikten kurtulma dalgasıyla birlikte yükselen yeni liderlerin en önemlisiydi. Britanyalı bir müşteri olan Faruk'un yerini aldı ve ardından Mısır'daki Batı nüfuzunun son kalıntılarını da ortadan kaldırmaya girişti. Aynı zamanda, kendisini ve Mısır'ı Arap dünyasının liderleri yapmak amacıyla Baasçı Pan-Arap davasını şekillendirdi ve kendi imajına göre yeniden şekillendirdi. Filistin meselesi Nasır'ın işine yaradı. Birincisi, eski rejimlerin 1948'de Filistin'i özgürleştirmedeki başarısızlığı, 1953 devrimini meşrulaştıran meseleydi. Filistin'in kurtuluşu artık nihai olarak Nasır'ın Arap dünyasının merkezi lideri olarak itibarını tesis edecek bir mesele olarak kullanılacaktı. Filistin meselesi daha büyük bir anti-sömürgeci meselenin emrine girdi; belki de Araplar için Filistin meselesinin her zaman daha büyük sömürgeci meseleyi temsil ettiğini ve ondan ayrılamaz olduğunu söylemek daha doğru olur. Arap milliyetçileri Batı'nın etkisine ve kontrolüne kızdılar ve İsrail, Arap topraklarında "yabancı bir Batı

⁵ Arthur A. Stein & Ayelet Harel-Shalev, "Ancestral and instrumental in the politics of ethnic and religious conflict," *Ethnic and Racial Studies*, C. XL, No: 12, 1981-2000, 2017, s.7

implantını" temsil ediyordu. Ancak Nasser için İngilizlerin Mısır'daki varlığı daha acil bir konuydu ve çözülmesi daha kolay görünüyordu. Süveyş Kanalı'nı millileştirdi ve İsrail'in yanı sıra İngiltere ve Fransa ile de çatışmaya yol açtı. Ekim 1956'da İsrail, Fransa ve İngiltere Mısır'a saldırdı. İsrail hızla Süveyş Kanalı'na ulaştı ve Fransız ve İngiliz birlikleri kanal bölgesini ele geçirmek için harekete geçti. Ancak Nasser, Sina hareketindeki aşağılayıcı askeri yenilgiyi büyük bir ahlaki ve siyasi zafere dönüştürmek için ABD-Avrupa rekabetini doğru bir şekilde değerlendirdi ve bundan yararlandı⁶.

Süveyş kampanyasından kısa bir süre sonra Mısırlı ajanlar Yaser Arafat ile temasa geçti ve onu, Filistin'in isteklerini Nasır'ın istediği pan-Arapçı, Mısır yanlısı yöne yönlendirecek bir öğrenci lideri olarak ayarlamaya çalıştı. Nihai sonuç, El Fetih ve FKÖ'nün "kurtuluş hareketleri" olarak yaratılması ve bunların 1964'teki ikinci Arap zirvesi konferansında, Filistin'in ulusal özlemlerinden ziyade Filistin'deki Arap özlemlerinin gerçekleştirilmesi bağlamında kabul edilmesiydi. Filistinliler bu düzenlemeden ya da Mısır ve Suriye'nin vesayeti ve müdahalesinden pek memnun değildi, ancak özellikle Suriyelilerin 1960'larda ilk Fetih hücrelerini kurmak için gerekli organizasyonu ve askeri bilgiyi sağlaması nedeniyle çok az seçenekleri vardı. Gerçek Filistin ulusal duyarlılığı ne olursa olsun, dikkatli bir şekilde muhafaza edildi, kontrol edildi ve pan-Arap meselesine kanalize edildi. Filistinlilere ne Batı Şeria'da ne de Gazze Şeridi'nde gerçek bir siyasi özgürlük tanınmıyordu; ancak teoride her an orada İsrail etkisinden uzak ve uluslararası arenada İsrail'e karşı çıkma özgürlüğüne sahip bir devlet kurabilirlerdi⁷.

Yaser Arafat'ın Yükselişi ve Filistin Kurtuluş Örgütü'nün Kuruluşu

Arap milliyetçiliği, 1967'deki 6 gün savaşının fiyaskosundan sonra Orta Doğu siyasi sahnesinden kaybolmaya başladı. Arap ülkeleri İsrail'i yok etmek ve Filistin'i özgürleştirmek yerine aşağılayıcı bir yenilgiye uğradı ve 1967'den önce Filistin'den geriye kalanlar artık İsrail'in elindeydi. Yaser Arafat, FKÖ ve El Fetih artık Mısır ve Suriye kontrolünün zincirlerinden kurtulmuşlardı ve El Fetih programında ve Arafat'ın Falestinunah gazetesindeki yazılarında az çok örtülü olan bağımsız Filistin milliyetçiliği

⁶ Hamid Ahmedi, Yirminci Yüzyılda İran ve Suudi Arabistan İlişkileri (Pehlevi Devri), (Farsça) [Revabit-i İran va Arabistan Der Sade-yi Bistom (Dore-yi Pehlevi)] Tahran, Merkezi-i Esnad ve Tarih-i Diplomasi, 2007, s. 108-112.

⁷ İsam Abd-ul Hamid, İran ve Suudi Arabistan İlişkileri Kral Fahad Bin Abdulaziz Devrinde 1982-1997, (Arapça) [El-Alakat-i El-Suudiya El-İraniya fi ahd-i El-Melik Fahd İbn Abdülaziz Al-i Suud, 1982-1997], Al-Haram, Ein Beşeri ve Sosyal Çalışmalar ve Araştırmalar Yayınları, 2006., s. 33-34.

çizgisini geliřtirdiler⁸.

1930'ların sonlarından beri ABD ve İngiliz dış politikası, Arap/Müslüman-Batı ilişkilerine merhem olan en büyük sinek olarak Arap-Yahudi (daha sonra Arap-İsrail) çatışmasına büyük ağırlık vermişti. Bu görüş, İsrail'le ardı ardına gelen ve 1967'de Arapların yenilgisiyle sonuçlanan savaşlarla pekişti. Bu yenilgi, Filistin milliyetçiliğinin yükselişini hızlandırdı. Arap-İsrail çatışmasının şimdiye kadar az çok ihmal edilen bir yan ürünü olan Filistin'in durumu ön plana çıkarıldı. Yaser Arafat BM'ye seslendi ve FKÖ tanındı. BM Genel Kurul Kararı 3236, FKÖ'yü Filistin halkının temsilcileri olarak tanıdı ve Genel Kurul'un Filistin'in kendi kaderini tayin etmesine verdiği desteği belirtti. Aynı zamanda Filistin "direniş"ine de onay damgasını vurdu. BM'nin şunları ifade ettiği belirtildi⁹:

1. Aşağıdakiler de dahil olmak üzere, Filistin halkının devredilemez haklarını yeniden teyit eder:

(a) Dış müdahale olmadan kendi kaderini tayin etme hakkı;
(b) Ulusal bağımsızlık ve egemenlik hakkı;

2. Filistinlilerin, yerlerinden edildikleri ve yerlerinden edildikleri evlerine ve mülklerine geri dönme konusunda devredilemez haklarını yeniden teyit eder ve geri dönüşleri için çağrıda bulunur.

3. Filistin halkının devredilemez haklarına tam saygı gösterilmesinin ve bu hakların hayata geçirilmesinin, Filistin sorununun çözümü için vazgeçilmez olduğunu vurgular.

4. Ortadoğu'da adil ve kalıcı bir barışın tesis edilmesinde Filistin halkının temel taraf olduğunu kabul eder.

5. Ayrıca, Birleşmiş Milletler Şartı'nın amaç ve ilkelerine uygun olarak, Filistin halkının haklarını her ne şekilde olursa olsun yeniden kazanma hakkını tanıır.

6. Tüm Devletlere ve uluslararası kuruluşlara, Filistin halkının Şart uyarınca haklarını geri kazanma mücadelesinde desteklerini genişletmeleri çağrısında bulunur.

⁸ Dorre Mirheyder ve Sohrab Asgeri, "İran, Irak, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Kıta Sahaneliği ve Münhasır Ekonomik Bölgelerine vurgu yapılarak İran'ın Pers Körfezi'nde Deniz Bölgelerinin Jeopolitiği," (Farsça) *Pejuheşha-yi Coğrafiyayi*, Kış, C. XXXVI, No: 50, 2005, s. 161-176

⁹ Athina Tzemprin, Jugoslav Jozik & Henry Lambare, "The Middle East Cold War: Iran-Saudi Arabia and the Way Ahead," *Croatian Political Science Review*, C. LII, No: 4-5, 2015, s.188.

7. Genel Sekreterden, Filistin sorunuyla ilgili tüm konularda Filistin Kurtuluş Örgütü ile temas kurmasını talep eder.

Aynı gün kabul edilen 3237 sayılı Genel Kurul Kararı , FKÖ'ye gözlemci statüsü verdi. Sovyet vesayeti altında FKÖ ve Filistinliler uluslararası tanınırlığa ulaştı ve Filistinlilerin kendi kaderini tayin etme davası uluslararası gündeme taşındı.

Filistin Milliyetçiliği ve ABD

1975'te yeni durum, ABD Temsilciler Meclisi alt komitesine şunları söyleyen Dışişleri Bakan Yardımcısı Harold H. Saunders tarafından kabul edildi¹⁰:

Arap-İsrail barışı müzakerelerinde Filistinli Arapların meşru çıkarlarının dikkate alınması gerektiğini de defalarca ifade ettik. Birçok bakımdan Arap-İsrail çatışmasının Filistin boyutu bu çatışmanın kalbidir. Filistin'in bölünmesi, İsrail Devleti'nin kurulması ve Arapların bu olaylara karşı çıkmasından kaynaklanan sorunların nihai çözümü, kendilerini Filistinli olarak gören Arap halkları için adil ve kalıcı bir statü belirleyen bir anlaşmaya varılana kadar mümkün olmayacaktır."

Bu belge haklı olarak devrimci kabul edildi çünkü Filistinlilerin ulusal haklarını tanımayı öneriyordu ve FKÖ'nün uzlaşmacı bir tutum benimsemesi ve İsrail'in var olma hakkını tanınması halinde ABD'nin Filistinliler arasındaki diyalogu sağlamak için çalışacağına dair genel bir imadan fazlasını sunuyordu. Saunders apaçık olanı kabul etti: Filistinliler olmadan çözüm olmazdı, FKÖ artık Filistinlilerin tanınmış temsilcisiydi ve FKÖ'nün makul bir çözüme razı olması koşuluyla ABD, FKÖ ile iş yapmaya hazır olmalıdır. Bu politika değişikliği son derece önemliydi ve başka bir yerde daha ayrıntılı olarak tartışılıyor. Ancak Saunders çatışmayı yeniden tanımlamaya çalışmadı ve bunu da yapmadı¹¹.

İlk cümle, Filistin sorununun tek sorun olmadığını açıkça ortaya koyuyor ve bu, bir sonraki cümlede "Birçok açıdan" ifadesi ile daha da güçlendiriliyor. Ancak çoğu raporda

¹⁰ Harold H. Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C: American Enterprise Institute for Public Policy Research, (1985), s. 34; Gregory Gause, "Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War," *Brookings Doha Center Analysis Paper*, 2014, s. 12,

¹¹ Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C ..., s. 35; Michael Wahid Hanna, Dalia Dassa Kaye "The Limits of Iranian Power," *Survival*, C. LVII, No: 5, 2015, s. 174.

"birçok açıdan" uyarı niteliğindeki giriş kısmı kaldırıldı. Her nasılsa "bu çatışma" "çatışmaya" dönüştü ve Saunders çok geçmeden "Filistin boyutu... çatışmanın kalbidir" teziyle anılmaya başlandı (ya da suçlandı)¹².

Saunders, Kongre'deki ifadesinde şunları da söyledi: "Bugün kendilerine Filistinli diyen yaklaşık üç milyon insanın çoğunun, giderek kendilerini bir halk olarak kendi kimliklerine sahip olarak gördükleri ve siyasi statülerinin belirlenmesinde söz sahibi olmayı arzuladıkları bir gerçektir."¹³

Saunders, Filistinlilerin reşit olduğu ve İsrail ile olan çatışmalarının bundan böyle Orta Doğu siyasi sahnesine hakim olacağı gerçeğini, açıkça ortaya çıkan bir şeyi kelimelerle abartıyordu. Aslında FKÖ'nün Ürdün Hüseyin rejimini tehdit etmesinden ve Ürdün'den Suriye ve Lübnan'a sürülmesinden bu yana birkaç yıldır Orta Doğu siyasi sahnesine hakim olmuştu. Saunders şöyle devam etti¹⁴:

Arap dünyasında 'Filistinlilerin hakları' yerine getirilene kadar barışın olmayacağı yönündeki ifade sıklıkla dile getiriliyor, ancak bunun ne anlama geldiğine dair üzerinde mutabakata varılmış bir tanım bulunmuyor ve Filistin'in meşru hedeflerinin ne olduğuna dair çeşitli bakış açıları ifade ediliyor. Filistinliler..."

"Dolayısıyla bugün hiç kimse Filistinlilerin hedeflerinin tam olarak ne olduğunu söyleyecek durumda görünmüyor... Sorun, Filistinlilerin çıkarlarının nihai bir çözümde ifade edilip edilmeyeceği değil, nasıl ifade edileceğidir. Bir cevap bulunmadıkça barış olmayacak.

Saunders bir kez daha apaçık bir şeyi ifade ediyordu¹⁵: Filistin sorununa çözüm, çözüm için gerekli bir koşuldur ve böyle bir çözüm olmadan barış olamaz. Ancak Saunders bunun yeterli bir koşul olduğunu söylemedi. Filistin sorununa bir çözümün mutlaka İsrail ile Araplar arasında barışı garanti edeceğini veya Batı ile Araplar arasındaki sürtüşmeye son vereceğini kesinlikle belirtmedi. Ancak Saunders'ın tezi, Filistin sorunu çözülürse tüm Arap-İsrail çatışmasının ortadan kalkacağı şeklinde yanlış yorumlandı. Aynı şekilde,

¹² Charlie Savage and Scott Shane, "Iranians Accused of a Plot to Kill Saudis' U.S. Envoy," The New York Times, 12 Ekim, 2011, (çevrimiçi) <http://www.nytimes.com/2011/10/12/us/us-accuses-iranians-of-plotting-to-kill-saudi-envoy.html>, Erişim 17 Şubat 2017

¹³ Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C ..., s. 36.

¹⁴ Thomas Hobbes, *Leviathan*, (London: Penguin Books, 1985), 183-188

¹⁵ Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C ..., s. 45.

İsrail'in işgal altındaki topraklardan çekilmesi ve/veya mültecilerin geri dönüşü gibi çeşitli "çözümler", sanki Filistinlilerin taleplerini karşılamak için gerekli ve yeterliymiş gibi ve sanki bu çözümlerin mutlaka yerine getirileceği kesinmiş gibi, Saunders'ın tezine bağlanıyordu. Ortadoğu tarihi artık pek çok kişi tarafından, Arap-İsrail çatışması 1949'da Filistinli mülteci sorununun ortaya çıkmasıyla, hatta belki de 1967'de Batı Şeria ve Gazze Şeridi'nin işgaliyle başlamış gibi yeniden yorumlanıyordu¹⁶.

Aralık 1975'te Saunders, bu fikirleri ve diğerlerini yansıtan bir Brookings Enstitüsü raporunun ortak yazarlığını yaptı. Aralık 1975 tarihli Brookings Raporu¹⁷ tüm Arap devletleri de dahil olmak üzere tüm taraflar arasında bir çözüm bulunması çağrısında bulundu. Özet noktaları arasında şunları buluyoruz:

Madde 1, Amerika Birleşik Devletleri'nin "İsrail'in ve bölgedeki Arap devletlerinin güvenliği, bağımsızlığı ve refahından endişe duyduğunu" belirtmektedir. 3. maddede şöyle deniyor: "Taraflar arasında böyle bir anlaşmanın ya genel bir konferansta ya da daha gayri resmi çok taraflı toplantılarda müzakere edilmesi sürecine başlama zamanının geldiğine inanıyoruz..."

Madde 3 (e), bu özet noktalarda "Filistin" veya "Filistinli"ye yapılan atıftır. Şöyle diyor: "Filistin. Filistinlilerin kendi kaderini tayin etmesi için hükümler olmalı... Bu, bağımsız bir Filistin devleti veya Ürdün'le gönüllü olarak federasyona bağlanan ancak geniş siyasi özerkliğe sahip bir Filistin varlığı biçimini alabilir."

"Önce Filistin" yaklaşımı olaylar nedeniyle bir süreliğine kenarda kaldı, ancak bunda hem Madrid konferansının hem de Oslo Anlaşması'nın başlangıcını görebiliyoruz. İsrail'de Menachem Begin, "Yahudiye ve Samiriye hiçbir yabancı hükümete teslim edilmeyecek; deniz ile Ürdün arasında yalnızca İsrail egemenliği olacak" şeklindeki bir platformda seçildi. Mısır İsrail'le ayrı bir barış yaptı. Amerikalılar Filistin meselesinin barış için hayati öneme sahip olduğuna inanıyorlarsa da bunu Mısır-İsrail barışına yaklaşımlarında özellikle açık bir şekilde ortaya koymadılar¹⁸. FKÖ, Mısır'ın müzakerelere katılma davetini reddederek ve BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı Kararını tanımayı

¹⁶ Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C ..., s. 48.

¹⁷ Orta Doğu Filistin Araştırmaları Dergisi'ne ilişkin Brookings Raporu, Cilt. 6, No. 2 (Kış, 1977), s. 195-205.

¹⁸ Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013,s,111

reddederek bu fırsatı kaçırdı. Ancak "önce Filistin" yaklaşımı 80'li yıllarda daha da popüler hale geldi. İlk girişim Ürdün ile federasyon yoluyla çözüm sağlamaktı. Kral Hüseyin İsraililere bu teklifi sundu ancak Şamir hükümeti tarafından reddedildi. Geriye yalnızca Filistinliler kaldı ve Filistinliler yalnızca FKÖ aracılığıyla anlaşmaya hazırды. Öte yandan FKÖ, İsrail'i veya 242 sayılı Kararı tanıma konusunda isteksizdi ve sonuç olarak İsraililer ve ABD, FKÖ ile resmi olarak anlaşma yapmayı reddetti. ABD'de sorun, FKÖ'nün barış sürecinin bir parçası haline getirilmesi sorunu olarak algılanıyordu. Bunun 1988'de Başkan Yaser Arafat'ın FKÖ'nün 242 sayılı kararı kabul ettiğini duyurmasıyla başarılabacağı düşünülüyordu. Şimdi sorun İsrailileri de bu gemiye dahil etmektir. Bu, 1992'de sağcı Şamir hükümetinin yerine Yitzhak Rabin'in İşçi Partisi hükümeti gelene kadar gerçekleşmedi. Aslında Rabin hükümeti ABD'yi geride bırakarak doğrudan FKÖ ile müzakerelere girdi ve Oslo Anlaşmaları ile sonuçlandı¹⁹.

Arap Milliyetçiliği ve Müslümanların Desteği

Filistin sorununun Müslüman boyutu her zaman örtülüydü. İslamcı ve Müslüman temalar, Arap milliyetçiliğine karşı olmak yerine her zaman bir dereceye kadar Arap milliyetçiliği doktrininin ayrılmaz bir parçası olmuştur. *İslam toprakları, başta Endülüs* veya İspanya olmak üzere halihazırda Batı tarafından kaybedilmiş olanlar ve İslam'ın evi olan Dar el-İslam'ın parçası olanlar olmak üzere ikiye bölündü. Filistin'in ikinci kategoride olması gerekiyordu. İsrail'in Kudüs'ü ele geçirmesi, Müslümanların dini boyutunu büyük ölçüde güçlendirdi ve altını çizdi. Humeyni'nin İran devrimiyle başlayarak, İslamcılık Ortadoğu'da giderek daha güçlü bir siyasi güç haline geldi ve bu nedenle Filistin çatışmasının İslami boyutu, İranlılar ve medreselerdeki (*İslami* okullar) Selefi radikaller tarafından ele alındıkça artan bir önem kazandı. Müslüman dünyasında Körfez petrol parasıyla, Usame bin Ladin ve El Kaide tarafından inşa ediliyor²⁰. Bin Ladin, Suudi Arabistan'ın kutsal yerlerini işgal etmesi nedeniyle ABD'ye karşı sövgüye tabi olarak söyleminde Filistin'den bahsediyor. Bu, bazılarının sözde Saunders doktrini, İsrail-Filistin çatışmasının ve ABD'nin İsrail'e verdiği desteğin ABD'ye karşı İslamcı

¹⁹ Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C ..., s. 51.

²⁰ Noam Chomsky ve Gilbert Achcar, *Tehlikeli Güç, ABD'nin Dış Siyaseti ve Ortadoğu*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007, s.100.

mücadelenin merkezinde yer aldığı şekilde yanlış yorumlamasına neden oldu. Ancak ister İran Şii kolu ister El Kaide tarafından temsil edilsin, İslamcılığın temel kaygısı Batı etkisinin inkârı, liberal demokrasi ve kadınların özgürleşmesidir²¹. Büyük Şeytan İsrail değil ABD'dir. Filistin meselesi ve antisemitizm sadece kullanışlı ve popüler meselelerdir. İslamcı politikacılar programlarını ilerletmek için bu konuları kullanıyorlar²²..

İsrail-Arap çatışmasının doğası elbette zamanla değişti ve algılar değişti. Filistin meselesinin çatışmanın çözümünde çok az öneme sahip olduğu veya hiç önemi olmadığı yönünde İsrail'e ve bir dereceye kadar da Arap devletlerine uygun olan çarpık fikir bir kenara atıldı. Golda Meir'in dediği gibi, hiçbir İsraili lider bundan fazlasını söyleyemez: "Filistinli yoktur." Ancak bu çarpıklığın yerini farklı, şüpheli algılar aldı. Filistin meselesinin Müslüman veya Arap siyaseti açısından veya Arap halkının günlük yaşamları açısından gerçek öneminin ne olduğu hiçbir şekilde açık değildir. Filistin halkını mı, yoksa Arapların (Filistin'in aksine) Kudüs ve Filistin'i kontrol etmesini mi umursadıkları belirsiz. Örneğin Lübnanlılar, aralarında yaşayan Filistinli mültecilere büyük bir sevgi göstermiyorlar, ancak Lübnanlılar Filistinliler için herhangi bir şey yapmaya çağırılmadığı sürece İsrail'e karşı büyük bir nefret ve Filistin davasına sempati duyuyorlar. Görünüşe göre Suriye hükümeti Filistin'i hala "Güney Suriye"nin bir parçası olarak ve bu nedenle de kendi haklı etki alanı içinde görüyor²³.

Arapların Yahudi düşmanlığı ve Yahudi devleti fikri, Siyonist devletle ya da İsrail'in Batı Şeria ve Gazze'yi işgal etmesiyle ortaya çıkmadı. Tüm kanıtlar onun İsrail devletinden öncesine ait olduğunu gösteriyor. Kudüs Belediye Başkanı Mousa Khazem El-Houseini, Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Winston Churchill'e şunları söyledi:

Yahudiler birçok ülkede yıkımın en aktif savunucuları arasında yer aldılar... Rusya'nın parçalanmasının tamamen veya büyük ölçüde Yahudiler tarafından gerçekleştirildiği ve Almanya ile Avusturya'nın yenilgisinin büyük bir kısmının bu nedenle olduğu iyi bilinmektedir²⁴.

²¹ Deniz Ülke Arıboğan, Büyük Resmi Görmek, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013, s. 67.

²² Gülten Kazgan, Küreselleşme ve Ulus-Devlet, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul,s,137-144

²³ Ömer Kurtbağ, Amerikan Yeni Sağı, Usak Yayınları, Ankara, 2010, s. 202-204

²⁴ Benny Morris, Haklı Kurbanlar, Knopf 1999, s. 99.

Kral Suud İle Albay HRP Dickson'un Filistin Üzerine Tartışması

Bugün biz ve tebaamız bu Filistin meselesinden derin bir şekilde rahatsızız ve endişemizin nedeni, İngiliz Hükümetinizin tuhaf tutumu ve daha da tuhaf olan, Tanrı'nın Kutsal Sözlerine göre lanetlediği bir ırk olan Yahudilerin hipnotik etkisidir. Bundan sonra nihai yıkıma ve ebedi lanete mahkum olan kitap, onların ve genel olarak İngiliz halkının üzerinde hakimiyet kurmuş gibi görünüyor. 'Tanrı'nın Kutsal Kitabı (Kuran), Tanrı'nın kendi sözünü ve ilahi emrini içerir ve Majestelerinin hükümetine, Yahudilerle ve özellikle de sonunda onların kaderinin ne olacağıyla ilgili kısmı okumasını ve dikkatlice incelemesini tavsiye ediyoruz. Çünkü Tanrı'nın sözleri değiştirilemez ve öyle olmalıdır.... "Biz Araplar, uzun yıllardır Büyük Britanya'nın geleneksel dostlarıyız ve özellikle ben, Bin Suud, tüm hayatım boyunca Hükümetinizin sıkı dostu oldum, o zaman Hükümetimizi bu ülkeyi yok etmeye iten bu nasıl bir çılgınlıktır?" Yüzyılların dostluğu, tüm bunlar, dünya kurulduğundan beri kendisine yardım eden herkesin elini ısırın lanetli ve dik kafalı bir ırk uğruna²⁵.

Bunun münferit bir görüş olduğunu ya da bu görüşün İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ya da iki Arap ülkesinin İsrail'le barış anlaşmaları imzalamasından sonra maddi olarak değiştiğini de söyleyemeyiz. 1961'de Suriye Savunma Bakanı Moustapha Tlass, Yahudilerin Hıristiyan çocukları matzot pişirmek için kanlarını kullanmak amacıyla öldürdüğü yönündeki suçlama olan kan iftirasını sürdüren bir kitap yazdı. Kitap o zamandan beri birçok kez yeniden basıldı ve kan iftirası suçlaması Suudi gazetelerinde de yer aldı. 2002 yılında Mısır televizyonunda Siyon Büyüklerinin Protokollerinin gerçekliğini ortaya koyan bir dizi yayınlandı. Mein Kampf Türkiye'de en çok satanlar arasında yer alıyor²⁶.

Sonuç

Arapların ABD'ye ve Batı'ya yönelik düşmanlığının bir kısmı Amerika'nın İsrail'e

²⁵ Gökhan Telatar, "Yeni Muhafazakarlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:67, No:3, 2012, s. 161.

²⁶ Müjge Küçükkeleş, "AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı", SETA analiz, Sayı:63, Ocak 2013, s. 8-9.

verdiği destekten kaynaklanıyor olsa da bunun tersi de kesinlikle doğrudur. Araplar ve Arap olmayan Müslümanlar İsrail'e düşmandır çünkü İsrail, Batı medeniyetinin ileri karakolu ve "Batı Sömürgeciliğinin son ileri karakolu" olarak görülmektedir. Hem İsrail'i Batı liberalizmini Orta Doğu'ya getirecek bir Truva atı olarak gören aşırı dincilerden, hem de İsrail'i emperyalizmin bir aleti olarak gören solculardan kaynaklanan bu tutumun sayısız ifadesi var. Durban BM Irkçılık Konferansı'nda Yaser Arafat, İsrail'in sömürgeciliğın son karakolu olduğunu ve bu görüşün pek çok taraftarı olduğunu belirtti

Filistin Ulusal Konseyi Mülteciler Komisyonu Başkanı Salah Salah şunları söyledi: İsrail'in sömürgeciliğın ve emperyalizmin bölgedeki ileri karakolu olduğunu söyleyerek büyük bir tartışmaya girmek istemiyorum. Kendi bakış açımı kimseye empoze etmek istemem ama bilmelisiniz ki Siyonist proje ile küresel emperyalist rejim arasında çeşitli şekillerde bir ittifak vardır.

Filistinli Arapların hakları ve bu haklara ilişkin endişeler, Filistinlilerin Siyonist harekete toprak satışını protesto ettikleri Osmanlı döneminden başlayarak her zaman Filistinliler için bir sorun olmuştur. Yüzbinlerce Filistinlinin mülteci haline geldiği İsrail Bağımsızlık Savaşı'nın (1948 Savaşı) ardından sorun çok daha acil hale geldi . Hiç şüphe yok ki, 6 Gün Savaşı'nın ardından yeni FKÖ'nün ortaya çıkışı, Filistin meselesini, İsrail ve Arap ülkelerinin çıkarları uğruna saklandığı derin dondurucudan çıkardı. Bununla birlikte, Filistinlilerin Siyonizm'e karşı düşmanlığı, başından beri, Arap milliyetçiliği ve Batı'ya duyulan kızgınlığın yanı sıra, Yahudilere yönelik geleneksel Arap ve Müslüman tutumlarıyla ilgili daha büyük meselelerle bağlantılıydı ve bu daha büyük meselelerin, Batı'ya yönelik geleneksel tutumlarla bağlantılı olduğunu düşünmek yanlış olur. Bu sorun yalnızca Batı Şeria ve Gazze'deki işgalin sona erdirilmesiyle, hatta Filistinlilerle İsrailileri bölen tüm temel sorunların çözülmesiyle çözülebilir.

İsrail'e ve Yahudilere yönelik düşmanlığın işgal ve Filistinlilerin içinde bulunduğu kötü durum nedeniyle körüklendiği kesinlikle doğrudur. İşgalin ve çatışmanın sona ermesi, ABD'nin bölgedeki diplomasisini basitleştirecek ve İsrail'e yönelik duyarlılığı artıracaktır. Ancak, aşırılık yanlılarının İsrail devletini sağlam bırakan bir karardan memnun olacağı veya Filistin meselesi çözülmüşse İsrail'e karşı düşmanlığın ortadan kalkacağı da söylenemez. Yukarıda alıntılananlar gibi ırkçı ve yabancı düşmanı görüşler barışı tehdit etmeye ve İsrail ile barış anlaşmaları imzalayan hükümetlerin meşruiyetine

meydan okumaya devam edecektir. İsrail-Filistin çatışmasının çözümünün, Körfez'deki petrol kaynaklarının kontrolü konusunda Batılı ve Arap/Müslüman çıkarları arasındaki gerçek çatışmaları veya Batılı ve Müslümanların kültürel ve siyasi bakış açıları arasındaki farklılıkların yarattığı kurguyu bir şekilde sihirli bir şekilde çözmesi daha az olasıdır.

Kaynaklar

Arthur A. Stein & Ayelet Harel-Shalev, "Ancestral and instrumental in the politics of ethnic and religious conflict," *Ethnic and Racial Studies*, C. XL, No: 12, 1981-2000, 2017.

Athina Tzemprin, Jugoslav Jozik & Henry Lambare, "The Middle East Cold War: Iran-Saudi Arabia and the Way Ahead," *Croatian Political Science Review*, C. LII, No: 4-5, 2015.

Benny Morris, *Haklı Kurbanlar*, Knopf 1999.

Charlie Savage and Scott Shane, "Iranians Accused of a Plot to Kill Saudis' U.S. Envoy," *The New York Times*, 12 Ekim, 2011. <http://www.nytimes.com/2011/10/12/us/us-accuses-iranians-of-plotting-to-kill-saudi-envoy.html>, Erişim 17 Şubat 2017

Deniz Ülke Arıboğan, *Büyük Resmi Görmek*, İstanbul, Timaş Yayınları, 2013.

Dorre Mirheyder ve Sohrab Asgeri, "İran, Irak, Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin Kıta Sahaneliği ve Münhasır Ekonomik Bölgelerine vurgu yapılarak İran'ın Pers Körfezi'nde Deniz Bölgelerinin Jeopolitiği," (Farsça) *Pejuheşha-yi Coğrafıyayi*, Kış, C. XXXVI, No: 50, 2005, s. 161-176.

Gerges, F., *Mısır ve 1948 Savaşı: Rogan, E. ve Shlaim'de İç Çatışma ve Bölgesel Hırs*. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001.

Gökhan Telatar, "Yeni Muhafazakarlar, Demokrasinin Yayılması ve Amerikan Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:67, No:3, 2012.

Gülten Kazgan, *Küreselleşme ve Ulus-Devlet*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2000.

Hamid Ahmedi, *Yirminci Yüzyılda İran ve Suudi Arabistan İlişkileri (Pehlevi Devri)*, (Farsça) [*Revabit-i İran va Arabistan Der Sade-yi Bistom (Dore-yi Pehlevi)*] Tahran, *Merkezi-i Esnad ve Tarih-i Diplomasi*, 2007.

Harold H. Saunders, *The Other Walls, the Politics of the Arab-Israeli Peace Process*, Washington D.C: American Enterprise Institute for Public Policy Research, (1985), s. 34; Gregory Gause, “Beyond Sectarianism: The New Middle East Cold War,” Brookings Doha Center Analysis Paper, 2014.

İsam Abd-ul Hamid, *İran ve Suudi Arabistan İlişkileri Kral Fahad Bin Abdulaziz Devrinde 1982-1997*, (Arapça) [El-Alakat-i El-Suudiya El-İraniya fi ahd-i El-Melik Fahd İbn Abdülaziz Al-i Suud, 1982–1997], Al-Haram, Ein Beşeri ve Sosyal Çalışmalar ve Araştırmalar Yayınları, 2006.

Kedourie, Elie, *Modern Dünyada İslam*, Holt, Rinehart ve Winston, NY 1980.

Landis, J., *Suriye ve Filistin Savaşı*: Rogan, E. ve Shlaim'de Abdullah'ın 'Büyük Filistin' Planıyla Mücadele. A. (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001.

Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2013.

Müjge Küçükkeleş, “AB'nin Ortadoğu Politikası ve Arap Baharına Bakışı”, SETA analiz, Sayı:63, Ocak 2013.

Noam Chomsky ve Gilbert Achcar, *Tehlikeli Güç, ABD'nin Dış Siyaseti ve Ortadoğu*, İstanbul, İthaki Yayınları, 2007.

Orta Doğu Filistin Araştırmaları Dergisi'ne ilişkin Brookings Raporu, Cilt. 6, No. 2 (Kış, 1977), s. 195-205.

Ömer Kurtbağ, *Amerikan Yeni Sağı*, Usak Yayınları, Ankara, 2010.

Rogan, E. ve Shlaim, A., (editörler) *Filistin Savaşı*, Cambridge, 2001.

Rogan, Eugene, *Jordan ve 1948: Resmi Tarihin Kalıcılığı*.

Michael Wahid Hanna, Dalia Dassa Kaye “The Limits of Iranian Power,” *Survival*, C. LVII, No: 5, 2015.

Thomas Hobbes, *Leviathan*, London: Penguin Books, 1985.